

Arapçada Dönüşlülük (*Mutâva‘at*) Anlamı İfade Eden Mezid Fiiller

Augmented Verbs Expressing Reflexivity (*Mutâva‘at*) in the Arabic Language

Şahabettin Ergüven¹

Öz

Arapçada fiillerin önemli bir yeri vardır. Sıbeveyhi'den günümüze gramerciler ister mücerred ister mezid olsun fiil vezinlerine ve ifade ettikleri anlamlara ayrı bir önem vermişlerdir. Fiiller konusu gramer kitaplarında isim ve harflerle birlikte yer aldığı gibi, fiiller konusunda müstakil eserler de yazılmıştır. Gramer kitaplarında fiiller çeşitli konu başlıkları altında ele alınmıştır. Bu başlıklara; ma'lûm-meçhûl, müte'addî-lâzım, sahîh-mu'tel ve mutasarrif-câmid başlıklarını örnek verebiliriz. Fiillerin önemli konu başlıklarından biri de türemiş (*mezid*) fiiller ve ifade ettikleri anlamlardır. Mezid fiillerin ifade ettiği anlamlardan biri de Sıbeveyhi'nin ifadesiyle ma'lûm fiilin meçhul fiil anlam kazandığı mutâva'at (*dönüşlülük*) konusudur. Mutâva'at anlamı ifade eden fiiller gerek dini metinlerde gerekse Câhiliye dönemi Arap şiiri ve atasözlerinde kullanılmıştır. Biz bu çalışmada mutâva'at kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını, hangi mezid fiillerin mutâva'at anlamı ifade ettiğini, mutâva'at anlamlı fiillerin kullanım özelliklerini, gramercilerin mutâva'at hakkındaki görüşlerini Kur'an-ı Kerim, Arap şiiri ve atasözlerinden örnekler eşliğinde ele alıp inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arapça, gramer, mutâva'at, mezid fiil, mücerred fiil

ABSTRACT

Verbs play a significant role in the Arabic language. Arab grammarians, from the time of Sıbeveyhi to the present day, have given special importance to verb patterns and their meanings whether they are *mücerred* (pure) verbs or *mezid* (augmented) verbs. Generally, the verbs are studied in grammar books together with nouns and letters but we also see books dedicated to only verbs like the book of *Kitâbu fa'altü ve e'altü* of Ebû İshâk ez-Zeccâc. In grammar books, verbs have been dealt with under various sub-titles. *Ma'lûm-meçhûl* (active-passive), *müte'addî-lâzım* (transitive – intransitive), *sahîh-mu'tel* (sound-weak) and *mutasarrif-câmid* (declinable – indeclinable) can be given as examples of these titles. Another important sub-topic of verbs is *mezid* (augmented) verbs and their meanings. One of the meanings that *mezid* verbs express is, with the expression of Sıbeveyhi, the subject of *mutâva'at* (reflexivity) in which a *ma'lûm* (active) verb gains the meaning of *meçhul* (passive). Verbs expressing *mutâva'at* (reflexivity) were used both in

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Şahabettin Ergüven (Dr. Öğr. Üyesi), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye
E-posta: sahabettinerguven@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1389-5416

Başvuru/Submitted: 16.02.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.03.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.03.2020

Kabul/Accepted: 11.03.2020

Atf/Citation: Ergüven, Şahabettin. Arapçada Dönüşlülük (Mutâva'at) Anlamı İfade Eden Mezid Fiiller. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1, (Mart 2020): 1-25.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.683166>

religious texts and Arabic poetry and proverbs during the time before Islam (Câhiliyya). In this study, dictionary and lexical meanings of the word *mutâva‘at*, the *mezîd* (augmented) verbs expressing *mutâva‘at* (reflexivity) meaning, the forms of the verbs with *mutâva‘at* (reflexivity), meaning in use, and grammarians' opinion of *mutâva‘at* (reflexivity) will be examined in the light of examples from the Quran, Arabic poetry and proverbs.

Keywords: Arabic language, grammar, reflexivity, augmented verbs, pure verbs

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to investigate the utterance and meaning properties of augmented (*mezîd*) verbs expressing reflexivity (*mutâva‘at*) in the Arabic Language. In this study, dictionary definitions of the word ‘*mutâva‘at*’, reflexivity measures of triliteral (*sîlâsi*) verbs, augmented (*mezîd*) verbs expressing reflexivity (*mutâva‘at*), usage characteristics of the verbs expressing reflexivity, the opinions of grammarians about reflexivity and comparison of the verbs stating reflexivity with intransitive and passive verbs will be examined in the light of examples from the Qur’an, Arabic poetry and proverbs.

Verbs play a significant role in Arabic grammar. Expressing judgment with verb sentences forms the basis of expressing thoughts in Arabic. Arab grammarians, from the time of Sîbeveyhî to the present day, have given special importance to verb patterns and their meanings whether they are *mücerred* (pure) verbs or *mezîd* (augmented) verbs. Understanding Arabic texts correctly and translating them appropriately in Turkish is closely related to knowing verb measures and their meanings. In grammar books, verbs have been dealt with under various sub-titles. Active-passive (*ma‘lûm-meçhûl*), transitive-intransitive (*müte‘addî-lâzım*), sound-weak (*sahîh-mu‘tel*) and declinable-indeclinable (*mutasarriף-câmid*) can be given as examples of these titles. Another important sub-topic of verbs is augmented (*mezîd*) verbs and their meanings. Verbs in Arabic are divided into two parts depending on whether their letters are original or not. The first category is pure (*mücerred*) verbs all letters of which are original, and the second one is augmented (*mezîd*) verbs to which letters are attached. In the Arabic language there are different meanings that augmented verbs express and reflexivity is one of them. Verbs which carry the meaning of reflexivity were used both in religious texts and in Arabic poetry and proverbs during the time before Islam (Câhiliyya).

This study uses the scanning method, one of the data collection methods, to analyze and evaluate the collected data, and the views of the Arab grammarians on the subject were included. In order to better understand the subjects, the Qur'an, Arabic poetry and proverbs were quoted. In our preliminary research, it was found that there was no academic study on verbs expressing reflexivity in Arabic. Thus, we decided to prepare this study under the title of “Verbs Expressing Reflexivity in Arabic Language” to close this gap, even if only slightly.

In the Arabic language, “*infi‘âl*” is the basic measure in terms of reflexivity. The measure of “*infi‘âl*”, which is one of the augmented verbs, is always intransitive and it never takes a direct object (*mef‘ûlün bih*). While other augmented verbs express other meanings beside reflexivity, the measure of “*infi‘âl*” only expresses reflexivity. In the Arabic language, there

also some other augmented measures expressing reflexivity. Verbs that express reflexivity are not a different notation of intransitive verbs since there are also some transitive verbs with the meaning of reflexivity which take a direct object. However, intransitive verbs can never receive direct objects. Verbs that express reflexivity are divided into two in terms of transitivity. The first category is that of reflexive (*mutâvî'*) verbs that are always intransitive and the other is that of reflexive verbs which are transitive. Other augmented verbs stating reflexivity are also intransitive most of the time.

While the topic of verbs is covered along with nouns and letters in grammar books, some books are dedicated only to verbs like the example of *Kitâbu fa'altü ve ef'altü* of Ebû İshâk ez-Zeccâc. In the words of Ibn Hisham, the meaning of reflexivity (*mutâva'at*) is that the first of the two verbs creates an effect and the agent of the second verb accepts this effect. Agents of the verbs that express reflexivity have the meaning of object (*mef'ûl*). In other words, agents of the verbs expressing reflexivity are not real agents which create an effect because these agents do not describe an action, state or occurrence, but on the contrary they are affected by the action.

As a basic fact of grammar taught by Arab grammarians, verbs expressing the meaning of reflexivity are not regular. Radıyüddîn al-Esterâbâdî also says that the use of augmented verbs is irregular, and that those things that are heard from the Arabs should be taken as a basis when deciding which pure trilateral verb comes in which augmented verb measure.

Arab grammarians included the style of reflexivity in their works and explained their conditions and features of their usage by giving examples from verse and poetry. There is no significant difference of opinion among the grammarians on the subject of reflexivity. The first grammarian who dealt with reflexivity was Sîbeveyhî. Later grammarians followed in his footsteps. Definitions of reflexivity given by later grammarians such as Radıyyüddîn el-Esterâbâdî ve İbn Hişâm el-Ensârî were clearer and more precise, and their way of dealing with the issue was more systematic. Verbs expressing reflexivity are active in terms of utterance and passive with regard to meaning. Some grammarians, such as Sîbeveyhî, evaluate the verbs that express reflexivity in the same category as passive verbs in terms of meaning.

Giriş

Fiiller Arap gramerinde önemli bir yere sahiptir. Fiil cümlesiyle yargı ifade etme Arapçada düşünce ifade etmenin temelini oluşturmaktadır.¹ Arapça metinlerin anlaşılması ve Türkçeye doğru bir şekilde tercüme edilmesi fiil vezinlerini ve ifade ettikleri anlamları bilmekle yakından iribatlıdır. Arapçada mezid fiillerin ifade ettikleri farklı anlamlar vardır.² Mütâva‘at (*dönüşlülük*) bunlardan bir tanesidir. Arapçada “infî‘âl” babı mütâva‘at anlamı ifade eden temel vezindir. “İnfî‘âl” babı dışında mütâva‘at anlamı ifade eden başka vezinler de vardır. Çalışmamızda bu vezinler ve kullanım özellikleri incelenecektir.

Yaptığımız ön araştırmada Arapçada mütâva‘at anlamı ifade eden fiiller konusunda akademik bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Bir nebze de olsa bu açığı kapatmak için “*Arapçada Dönüşlülük (Mutâva‘at) Anlamı İfade Eden Mezid Fiiller*” başlıklı bu çalışmamızı hazırlamaya karar verdik. Çalışmada sülâsi mezidün fiil fiillerin mütâva‘at vezinlerini ele aldık. Çalışmamızda veri toplama yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler analiz edilerek değerlendirilmiş, konuyla ilgili nahivcilerin görüşlerine yer verilmiştir. Ele alınan konuların daha iyi anlaşılması için yer yer âyet, şiir ve atasözleriyle istişhâd edilmiştir.

Fiiller, gramer kitaplarında isim ve harflerle birlikte ele alındığı gibi fiiller konusunda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bu eserlere Ebû İshâk ez-Zeccâc‘ın (öl. 311/923) *Kitâbu fa‘altü ve ef‘altü*³, Ebû Mansûr el-Cevâlikî‘nin (öl. 1540/1145) *Mâ cæ‘alâ fa‘altü ve ef‘altü bi-ma‘nen vâhid*⁴ ve Ebû Osmân Sa‘îd b. Muhammed es-Sarakustî‘nin (öl. 400/1010) *Kitâbu‘l-ef‘âl*⁵ eserlerini örnek verebiliriz. Ayrıca Hasen b. Muhammed es-Sağâni‘nin (öl. 650/1252) “infî‘âl” veznini konu alan *Kitâbu infa‘ale* adlı bir risalesi vardır. 35 varaktan oluşan yazma eser, Dâru‘l-kütübî‘l-Mısriyye kütüphanesinde 414 numarada kayıtlıdır. Bu yazma eser, Seyyid Ahmed Han tarafından tahkik edilerek İslamabad şehrinde 1977 yılında yayımlanmıştır.⁶

1 Mehdi el-Mahzûmî, *Fi‘n-nahvi‘l-‘Arabî kavâ‘id ve tatbîk* (Kahire: Mektebetu Mustafa Bâbî‘l-Halebî, 1966), 125.

2 Arapçada mezid fiiller ve ifade ettikleri anlamlar hakkında detaylı bilgi için bk. Abdud er-Râcihî, *et-Tatbîku‘l-sarfî* (Beyrut: Dâru‘n-Nehdatî‘l-‘Arabiyye, 1973), 30-41; Abdullâh Dervîş, *Dirâsât fî ‘ilmi‘l-sarf* (Mekketü‘l-Mükerreme: Mektebetü‘t-Tâlibî‘l-Câmi‘î, 1987), 15-18; Mehmet Talu, *Sarf ilmi* (İstanbul: Tereke Yayınevi, 2003) 36-43.

3 Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Kitâbu fa‘altü ve ef‘altü* thk. Mâcid Hasen ez-Zehebî, (Dimaşk: eş-Şeriketü‘l-Müttehede li‘t-Tevzî‘, 1984).

4 Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlikî, *Mâ cæ‘alâ fa‘altü ve ef‘altü bi ma‘nen vâhid* thk. Mâcid ez-Zehebî, (Dimaşk: Dâru‘l-Fikr, 1982).

5 Ebû Osman Sa‘îd b. Muhammed el-Me‘âfirî es-Sarakustî, *Kitâbu‘l-ef‘âl* thk. Hüseyin Muhammed Şeref & Muhammed Mehdi Allâm, (Kahire: el-He‘e‘tü‘l-‘Âmme li-Şuûni‘l-Metâbi‘i‘l-Emîriyye, 1975).

6 Ahmed eş-Şarkâvî İkbâl, *Mu‘cemu‘l-me‘âcim* (Beyrut: Dâru‘l-Ğarbi‘l-İslâmî, 1993), 261.

Mütâva‘at Kelimesinin Lügat ve İstılah Anlamları

Sülâsi mücerred ecvef-i vâvî “طَاعَ” fiilinin “mufâ‘ale” babından mastarı olan mütâva‘at “المُطَاوَعَةُ” lügatte; “boyun eğmek, kabul etmek” anlamlarına gelmektedir.⁷ İstılahta ise mütâva‘at; كَسَرْتُ الرَّجَالَ فَأَنْكَسَرَ - (Camı kırdım, o da boyun eğip kırıldı.) örneğinde olduğu gibi, müte‘addî (geçişli) fiilin mef‘ûlün bihte etki meydana getirmesi sonucu mef‘ûlün fâil konumuna geçmesidir.⁸ Yukardaki cümlede yer alan sülâsi “كَسَرَ” fiili, mef‘ûlün bihte kırma etkisi meydana getirmiş, mezid olan “أَنْكَسَرَ” ise mef‘ûlün bihte meydana gelen bu kırma etkisini kabul etmiştir. Böylelikle sülâsi fiilin mef‘ûlü olan “الرَّجَالَ”, mezid fiilin fâili olmuştur. Sülâsi fiile “etkisi kabul edilen” anlamında “المُطَاوَعُ”, mezid fiile ise “etkiyi kabul eden” anlamında “المُطَاوَعُ” denilmektedir.⁹ Sîbeveyhi, mütâva‘at anlamlı fiilleri meçhul fiil (*edilgen çatılı fiil*) ile aynı kategoride değerlendirmektedir. Sîbeveyhi, “أَنْكَسَرَ” ile “كَسَرَ” fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemektedir.¹⁰ İleriki sayfalarda sülâsi meçhul fiil ile mütâva‘at anlamlı mezid fiillerin karşılaştırılması; “*Mütâva‘at Anlamlı Mezid Fiillerin Mücerred Lâzım ve Meçhul Fiillerle Karşılaştırılması*” başlığı altında ele alınacaktır.

Nahivcilerin Mütâva‘at Hakkındaki Görüşleri

Mütâva‘at kelimesini ilk kullanan nahivci ‘Amr b. Osmân Sîbeveyhi (öl. 180/796) olmuştur. Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde mütâva‘at konusunu şu başlık altında ele almıştır:¹¹

«هَذَا بَابُ مَا طَاوَعَ الَّذِي فَعَلَهُ عَلَى فَعَلٍ، وَهُوَ يَكُونُ عَلَى أَنْفَعَلٍ وَأَفْتَعَلٍ.»

(“فَعَلٌ” yapısındaki fiillerin “أَنْفَعَلٌ” ve “أَفْتَعَلٌ” yapılarına dönüşmesi.). Sîbeveyhi bu başlık altında mütâva‘at vezinlerini ele almış, örnekler vererek mütâva‘atın şartlarından bahsetmiştir. Sîbeveyhi’nin konuyla ilgili görüşlerine ileriki sayfalarda yer vereceğiz.

Mütâva‘at anlamı ifade eden fiillerin fâilleri mef‘ûl anlamlıdır. Zira bu fâiller bir iş, bir oluş veya bir etki meydana getirmemekte, aksine yapılan etkiyi kabul etmektedir. Örneğin; كَسَرَ الْقَلَمَ - (Kalem kırıldı.) dediğimizde, kalem fâil konumunda olsa da aslında herhangi bir şey yapmamaktadır. Sadece maruz kaldığı etkiyi kabul etmekte, ondan etkilenmektedir, كَسَرَ كَسَرْتُ الْقَلَمَ فَأَنْكَسَرَ - (Çocuk kalemi kırdı, kalem de kırıldı.) örneğinde olduğu gibi. Dolayısıyla mütâva‘at anlamı ifade eden fiillerin fâilleri etki meydana getiren gerçek bir fail değildir. Ebü’l-Abbâs el-Müberred (öl. 286/900) bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: كَسَرْتُهُ فَأَنْكَسَرَ - (Onu kırdım, o da kırıldı.), قَطَعْتُهُ فَأَنْقَطَعَ - (Onu kopardım, o da koptu.), شَوَيْتُهُ فَأَسْتَوَى - (Onu

7 Ebü’l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mekram İbn Manzûr, “طوع”, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 8/240.

8 Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü’l-Hâcib, *Mecmû‘atu ‘ş-şâfiye fi ‘ilmeyi’l-tasrif ve’l-hatt* thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1971), 1/70.

9 ‘İsâmuddîn İsmâil b. Muhammed el-Hanefî, *Hâşiyetü’l-Konevî ‘alâ tefsiri’l-İmâmi’l-Beydâvî* thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2001), 3/131.

10 Sîbeveyhi, *el-Kitâb* 4/81; Mehdî el-Mahzûmî, *Fi’l-nahvi’l-‘Arabî nakd ve tevcih* (Beyrut: Dâru’r-Râidi’l-‘Arabî, 1986), 48.

11 ‘Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1988), 4/65.

kızarttım, o da kızardı.)¹² ve benzeri cümlelerde mütâva‘at anlamı ifade eden fiillerin fâilleri gerçek anlamda eylem üreten, etki meydana getiren fâiller değildir. Aksine senin meydana getirdiğin etkiyi kabul eden fâillerdir. Nahivciler bu tür fâillerin fiillerini mutâva‘at (*etkiye tepki veren/yapılan etkiyi kabul eden*) anlamlı fiiller olarak isimlendirmektedirler.¹³ Bu yüzden Sîbeveyhi gibi bazı gramerciler mütâva‘at anlamlı fiilleri meçhul fiil (*edilgen çatılı fiil*) ile aynı kategoride değerlendirmektedirler. Sîbeveyhi, “اِنْكَسَرَ” ile “كُسِرَ” fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemektedir.¹⁴ İki taş bir birine sürtüldüğü zaman; “صَنَّكَ الْحَجْرَانِ أَحَدُهُمَا بِالْآخِرِ” denilmez. Bilakis “صَنَّكَ” fiili ile aynı anlama gelen “اِصْطَلَّكَ” fiili kullanılır: “اِصْطَلَّكَ الْحَجْرَانِ أَحَدُهُمَا بِالْآخِرِ”.¹⁵ Sülâsi olan “صَنَّكَ” fiili meçhul, mezid olan “اِصْطَلَّكَ” fiili ise “ifti‘âl” babından mütâva‘at anlamlı ma‘lûm fiildir.

Ebü Sa‘îd el-Hasen b. Merzûbân es-Sîrâfî (öl. 368/979) mutâva‘atı; كَسَرْتُهُ فَأَنْكَسَرَ - (Onu kırdım, o da kırıldı.) örneğinde olduğu gibi fâilin eylemine mef‘ûlün bihin olumlu cevap vermesi olarak tanımlamaktadır.¹⁶ Ebü‘l-Feth Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002) ise mutâva‘atı şöyle tanımlamaktadır: Mutâva‘atın anlamı; senin bir kişiden bir şey talep ettiğinde onu yerine getirmesi veya bir şeyin bir şekle dönüşmesini istediğinde olumlu tepki vermesidir.¹⁷ İbn Cinnî ve onunla aynı görüşleri paylaşan Ebü Hayyân el-Endelüsî birinciye; صَرَفْتُهُ فَأَنْصَرَفَ - (Onu gönderdim, o da gitti.), ikinciye ise; قَطَعْتُ الْحَبْلَ فَأَنْقَطَعَ - (İpi kopardım, o da koptu.) örneklerini vermektedirler.¹⁸ Birinci örnekte fâil isteğe cevap verebilen akıllı canlı bir varlık iken, ikinci örnekte fâil kendisine uygulanan etkiye olumlu tepki veren cansız bir varlıktır. Her iki fâil de eylemleri kendi iradeleriyle yapmamakta, aksine kendilerinden istenileni yerine getirmekte, yapılan etkiye olumlu tepki vermektedir. Ebü‘l-Hasen Ali b. İsmâil İbn Sîde (öl. 458/1066) ise daha sade bir tanımla mutâva‘atı; mef‘ûlün bihin, fâilin isteğini yerine getirmesi şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹ İbn Ufûr el-İşbîlî (öl. 669/1270) mutâva‘at anlamı ifade eden fiillere “infi‘âl” babını örnek vermekte ve bu baba nakledilen sülâsi fiillerin قَطَعْتُهُ فَأَنْقَطَعَ (Onu kestim, o da kesildi.) cümlesinde yer alan “قَطَعَ” fiili gibi devamlı müteaddî (*geçişli*) olduğunu söylemektedir.²⁰

12 Konuyla ilgili aynı örnekleri veren Sîbeveyhi, “اِنْتَوَى” yerine “اِنْتَوَى” kelimesini kullanmıştır. Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb* 4/65.

13 Ebü‘l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktadab* thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme, (Beyrut: Âlemü‘l-Kütüb, 1993), 3/188.

14 Sîbeveyhi, *el-Kitâb* 4/81; Mehdî el-Mahzûmî, *Fi‘n-nahvi‘l-‘Arabî nakd ve tevcîh* (Beyrut: Dâru‘r-Râidi‘l-‘Arabî, 1986), 48.

15 Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tezkiretü‘n-nuhât* thk. Afif Abdurrahmân, (Beyrut: Müessesetü‘r-Risâle, 1986), 205.

16 Ebü Sa‘îd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi* thk. Ahmed Hasan Mehdî; Ali Seyyid Ali, (Beyrut: Dâru‘l-Kütübî‘l-‘İlmiyye, 2008) 4/445.

17 Ebü‘l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Munsif li-kitâbi‘t-tasrif* thk. İbrahim Mustafa & Abdullah Emîn, (Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Türâsi‘l-Kadîm, 1954), 1/71-72.

18 Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Mübdî‘ fi‘t-tasrif* thk. Abdulhamîd es-Seyyid Taleb, (Kuveyt: Mektebetü Dâri‘l-‘Urûbe li‘n-Neşr ve‘t-Tevzî‘, 1982), 113-114.

19 Ebü‘l-Hasen Ali b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl, (Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Türâsi‘l-‘Arabî, 1996), 4/307.

20 Ebü‘l-Hasen Ali b. Mü‘min b. Muhammed b. Ali İbn Ufûr el-İşbîlî, *el-Mümti‘ fi‘t-tasrif* thk. Fahrüddin Kabâve, (Beyrut: Dâru‘l-Me‘ârif, 1987), 1/191.

Ebü Hayyân el-Endelüsî de “infi‘âl” babına sadece etki meydana getiren somut anlamlı sülâsi geçişli fiillerin nakledilebileceğini söylemektedir.²¹

Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (öl. 688/1289), mütâva‘at anlamı ifade eden fiilin fâilinin, aslen mef‘ûlün bih olduğunu söylemektedir: *بَاعَدْتُ زَيْدًا فَنَبَاَعَدَ*. - (Zeyd’i uzaklaştırdım o da uzaklaştı.) örneğinde olduğu gibi. Esterâbâdî ayrıca konuyla ilgili yanlış bir kanıyı düzeltmekte ve şöyle demektedir: “Mütâva‘at zannedildiği gibi mezid fiilin geçişsizlik (*lâzım*) anlamı ifade etmesi değildir. Aksine ister; *عَلَّمْتُهُ الْفِقْهَ فَتَعَلَّمَهُ*. - (Ona fikhî öğrettim, o da onu öğrendi.) örneğinde olduğu gibi geçişli olsun, isterse; *كَسَرْتُ الرَّجَالَ فَانْكَسَرَ*. - (Camı kırdım, o da kırıldı.) örneğinde olduğu gibi geçişsiz olsun mütâva‘atın anlamı, önceden geçen fiilin etkisini kabul etmek demektir.²² Cümlelerde geçen *تَعَلَّمَ* - (öğrendi) fiili öğretme işini kabul etti, *انْكَسَرَ* - (kırıldı) fiili ise kırma etkisini kabul etti anlamındadır. Esterâbâdî, “تَعَلَّمَ” fiilinin fâilini insan olduğu için hakikat, “انْكَسَرَ” fiilinin fâilini ise cansız varlık olduğu için mecaz kapsamında değerlendirmektedir.²³ İbn Hişâm el-Ensârî (öl. 761/1360) ise mütâva‘atı; iki fiilden birincisinin etki meydana getirmesi, ikinci fiilin fâilinin bu etkiyi kabul etmesi şeklinde tanımlamaktadır.²⁴

Ebü’l-Hasen eş-Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413) mütâva‘atı; müte‘addi fiilin mef‘ûlde etki meydana getirmesi sonucu mef‘ûlün fâile dönüşmesi, bu fâilin fiilinin de dönüşlülük anlamı kazanması şeklinde tanımlamakta ve şu örneği vermektedir:²⁵ *كَسَرْتُ الْإِنَاءَ فَتَكَسَّرَ*. - (Kabı kırdım, o da kırıldı.). Mütâva‘at anlamı ifade eden mezid fiillerin meçhul kullanımı yoktur. Zira kendisi zaten meçhul anlamlıdır. Dolayısıyla şu cümle yanlıştır: *انْكَسَرَ الرَّجُلُ*. - (Cam kırıldı.). Bu cümlelerin doğrusu şu şekildedir: *انْكَسَرَ الرَّجُلُ*. - (Cam kırıldı.). Fâzil es-Sâmerrâî, “كَسَرَ” ve “انْكَسَرَ” fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemekle birlikte aralarında önemli bir fark olduğunu ifade etmektedir. “فُعِلَ” vezninde, dıştan kaynaklanan bir nedenle fiil meydana gelmekte iken, “انْفُعِلَ” vezninde içten, kendinden kaynaklanan bir nedenle fiil meydana gelmektedir.²⁶ Fâzil es-Sâmerrâî bu farka aşağıdaki âyetleri örnek vermektedir:

وَإِذَا الْبِحَارُ فَجَّرَتْ، وَإِذَا الْفُجُورُ بُعْثِرَتْ، عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ.

(Denizler yükselip birbirine katıldığında; Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde; Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir.)²⁷

وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ نَضِيًا.

21 Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *İrtisâfu’l-d-darab min lisâni’l-‘Arab* thk. Receb Osâm Muhammed, (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1998), 1/175-176.

22 Radiyyüddîn Muhammed b. Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib* thk. Muhammed Nürhüseyn & Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, ts.), 1/103; Muhammed Abdulhâlık Udayme, *el-Muğni fî tasrihi’l-ef‘âl* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1999), 159.

23 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib* 1/103.

24 Ebü Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni’l-lebib ‘an kütübî’l-e-‘arib* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.), 2/598.

25 Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu‘cemu’l-ta-ri’rifât* thk. Muhammed Sıddık el-Miñşâvî, (Kahire: Dâru’l-Fadîle, 2004), 183.

26 Fâzil Sâlih es-Sâmerrâî, *Me‘âni’n-nahv* (Amman: Dâru’l-Fikr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2000), 2/83-84.

27 Kur‘ân Yolu, 17 Şubat 2020, el-İnfitâr 82/3-5.

(*Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “Asânı taşa vur!” demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fişkarmıştı.*)²⁸

Birinci âyette denizlerin kaynatılıp fişkırılması kendiliğinden değil, aksine dışardan bir etki sonucudur. İkinci âyette ise kayadan suyun fişkırması içten, kendiliğinden olan bir fişkırmadır.²⁹

Nahivcilerin konuyla ilgili görüşlerini incelediğimizde hemen hepsinin mutâva‘at olgusunu birbirine yakın tanımlarla ele aldıklarını görmekteyiz. Verdikleri örnekler dahi birbirine benzemektedir. Mutâva‘at konusunda nahivciler arasında kayde değer bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Konuyu ilk ele alan nahivci Sîbeveyhi olmuştur. Daha sonraki nahivciler onun izinden gitmişlerdir. Radıyyüddîn el-Esterâbâdî ve İbn Hişâm el-Ensârî gibi sonraki dönem nahivcilerinin mutâva‘at tanımları daha açık ve net, konuyu ele almaları daha sistematik olmuştur. İbn Hişâm’ın ifadesiyle mutâva‘atın anlamı; iki fiilden birincisinin etki meydana getirmesi, ikinci fiilin fâilinin bu etkiyi kabul etmesidir.³⁰ Radıyyüddîn el-Esterâbâdî’nin de ifade ettiği gibi mutâva‘at anlamlı fiiller, lâzım fiillerin farklı bir isimlendirmesi değildir. Zira mef‘ûlün bih alıp geçişli olan mutâvî‘ fiiller de vardır.³¹ Oysa lâzım fiiller hiçbir zaman mef‘ûlün bih alamazlar. Lâzım fiillerin mef‘ûl almaları ancak harf-i cerle mümkün olmaktadır. Bu konuyu, dördüncü başlık olan *Mutâva‘at Anlamlı Fiillerin Lâzım ve Meçhul Fiillerle Karşılaştırılması* başlığı altında ele aldık.

Mutâva‘at Anlamı İfade Eden Fiillerin Özellikleri

1. Büyük Oranda Lâzım (Geçişsiz) Fiil Olmaları

Mutâva‘at anlamı ifade eden fiiller büyük oranda mef‘ûlün bih almayan geçişsiz fiillerdir. Örnek: كَسَرَ الْوَالِدُ الرَّجُلَ فَانْكَسَرَ الرَّجُلُ. - (Çocuk camı kırdı, cam da kırıldı.). Cümlede geçen “انْكَسَرَ” fiili mef‘ûlün bih almayan geçişsiz bir fiildir. Zira bu fiiller çoğu zaman bir eylem ve etki meydana getirmeyen, aksine başka fiillerden etkilenen fiillerdir. Esterâbâdî, Arapçada geçişli olan mütâvî‘ fiillerin de olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Mütâva‘at zannedildiği gibi mezid fiilin geçişsizlik (*lâzım*) anlamı ifade etmesi değildir. Aksine ister; عَلَّمْتُهُ الْوِفْقَةَ فَتَعَلَّمَهُ. - (Ona fikhî öğrettim, o da onu öğrendi.) örneğinde olduğu gibi geçişli olsun, isterse; كَسَرْتُ الرَّجُلَ فَانْكَسَرَ. - (Camı kırdım, o da kırıldı.) örneğinde olduğu gibi geçişsiz olsun mütâva‘atın anlamı, önceden geçen fiilin etkisini kabul etmek demektir.³² İbn Hişâm, mutâva‘atın sadece “infi‘âl” babıyla sınırlı olmadığını, “تَفْعِيلٌ” babından iki mef‘ûl alan bir fiilin, “تَفْعُلٌ” babına nakledildiğinde mutâva‘at anlamı kazanarak bir mef‘ûl aldığını ifade etmektedir.³³

28 el-Bakara 2/60.

29 Fâzil Sâlih es-Sâmerrâi, *Me‘âni ‘n-nahv* 2/83-84.

30 İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni ‘l-lebîb ‘an kütübi ‘l-e‘ârîb* 2/598.

31 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/103.

32 el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/103; Muhammed Abdulhâlîk Udayme, *el-Muğni fî tasrîfi ‘l-ef‘âl*, 159.

33 İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni ‘l-lebîb ‘an kütübi ‘l-e‘ârîb* 2/597.

2. Mutâva‘at Fiilin Başında Sebep Bildiren Fâ Atf Harfinin Bulunması

İbn Cinnî, mutâva‘at anlamı ifade eden fiilin başında sebep bildiren “fâ” atf harfinin bulunması gerektiğini söylemektedir. Çünkü mutâva‘at fiili, كَسَرْتُهُ فَأَنْكَسَرَ. – (Onu kırdım, o da kırıldı.) örneğinde olduğu gibi kendisinden önce gelen geçişli bir fiilin etkisi sebebiyle meydana gelmektedir. Bu durumda “vav” gibi başka bir atf harfi gelemmez. Örneğin; كَسَرْتُهُ وَأَنْكَسَرَ. – (Onu kırdım, o da kırıldı.) denemez.³⁴ Sîbeveyhi sarîh olarak bu durumu dile getirmese de verdiği tüm örneklerde mutâva‘at anlamlı fiillerin başında istisnasız “fâ” atf harfi bulunmaktadır.³⁵

3. “المَطْوَعُ” ve “المَطْوَعُ” Fiillerinin Aynı Kökten Türemesi

Daha önce belirttiğimiz üzere, mutâva‘at fiiline etki eden sülâsi fiile “etkisi kabul edilen” anlamında “المَطْوَعُ” denilirken, bu sülâsi fiilden etkilenen ve mutâva‘at anlamı taşıyan mezîd fiile “etkiyi kabul eden” anlamında “المَطْوَعُ” denilmektedir.³⁶ Sîbeveyhi bu iki fiilin aynı kökten gelmesinin zorunlu olmadığını bilakis aynı anlamda başka bir fiilin kullanılabileceğini söylemekte ve şu örnekleri vermektedir: Araplar; طَرَدْتُهُ فَذَهَبَ. – (Onu kovdum, o da gitti.) diyorlar, bu cümleyi “طَرَدْتُهُ فَأَطْرَدَ أَوْ فَطَارَدَ” şeklinde kullanmıyorlar.³⁷ İbn Cinnî, Sîbeveyhi ile aynı görüşü paylaşmakta ve şu örnekleri vermektedir: أَعْطَيْتُهُ فَأَخَذَ. – (Ona verdim, o da aldı.), سَأَلْتُهُ وَبَدَّلَ. – (Ondan istedim, o da cömertçe verdi.).³⁸ Sîbeveyhi’nin ifadelerinden mutâva‘at konusunda kıyastan ziyade semâ‘ın (Araplardan işitilenler) esas alınması gerektiğini anlıyoruz. Ebû Hayyân el-Endelüsî de aynı görüşü desteklemekte ve şu örnekleri vermektedir: أَنْحَتُهُ. – (Onu “deveyi” çöktürdüm, o da çöktü.). Ebû Hayyân el-Endelüsî mutâva‘at anlamı ifade eden fiillerin kıyâsi olmadığını, dolayısıyla أُخْرِجْتُهُ فَأَخْرَجَ. – (Onu çıkardım, o da çıktı.) denilemeyeceğini, bu tür kullanımlarda Araplardan işitilenlerin temel alınması gerektiğini belirtmektedir.³⁹ Esterâbâdî de, mezîd fiillerin kullanımının kıyâsi olmadığını, hangi sülâsi mücerred fiilin hangi mezîd bapta geleceği konusunda Araplardan işitilenlerin esas alınması gerektiğini söylemektedir.⁴⁰ Bununla birlikte, bazı nahivciler bu iki fiilin; كَسَرْتُهُ وَأَنْكَسَرَ. – (Onu kırdım, o da kırıldı.) örneğinde olduğu gibi aynı kökten gelmesi ama vezinlerinin farklı olması gerektiğini söylemektedir.⁴¹ Kur‘ân-ı Kerîm âyetlerine baktığımızda bu şartı tam olarak göremiyoruz. Zira Kur‘ân-ı Kerîmde mütavâa‘t anlamı ifade eden fiiller her zaman كَسَرْتُهُ فَكَسَرَ. – (Onu kırdım, o da kırıldı.) kalıbında bulunmamaktadır. Bu yüzden âlimler bazen sülâsi fiili bazen de atf harfî olan “fâ” harfini takdir etmektedirler. Örneğin Ebû Hayyân el-Endelüsî, Bakara sûresi 60. âyette geçen “فَأَنْفَجَرْتَهُ” fiili hakkında şöyle demektedir: “نَفَجَرْتُ”

34 Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis* thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 3/254.

35 Sîbeveyhi, *el-Kitâb* 4/65.

36 'İsâmuddîn İsmâil b. Muhammed, *Hâşiyetü'l-Konevî 'alâ tefsîri'l-İmâmi'l-Beydâvî*, 3/131.

37 Sîbeveyhi, *el-Kitâb* 4/66.

38 İbn Cinnî, *el-Hasâis* 3/254.

39 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiçâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab* 1/176.

40 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib* 1/84.

41 Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an* thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1984), 4/140.

fiilinin başındaki “fâ” atf harfî bu cümleyi mahzûf olan cümleye atfetmektedir. Ayetin takdîri şu şekildedir: *وَضْرَبَ فَانْفَجَرَتْ* - (vurdu ve hemen fişkirdi).⁴²

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا.

(Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “Asânı taşa vur!” demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fişkirmiştir.)⁴³

Mutâva‘at Anlamlı Mezid Fiillerin Mücerred Lâzım ve Meçhul Fiillerle Karşılaştırılması

Fiiller mef‘ûlün bih alıp almamasına göre müte‘addî (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) olmak üzere iki kısma ayrılır. Fâilin yaptığı iş veya eylem harf-i cersiz olarak doğrudan mef‘ûlün bihe etki ediyorsa, böyle fiillere müte‘addî fiil denilmektedir. Örnek: *حَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ* - (Muhammed dersi ezberledi.). *ضَرَبْتُ زَيْدًا* - (Zeydî dövdüm.). Aslen mef‘ûlün bih almayan veya fâilin eylemi harf-i cer vasıtasıyla mef‘ûlün bihe etki eden fiillere ise lâzım fiil denilmektedir. Örnek: *قَامَ زَيْدٌ* - (Zeyd ayağa kalktı), *مَرَرْتُ بِزَيْدٍ* - (Zeyd’e uğradım.). Müte‘addî fiillerden ism-i mef‘ûl yapılabılırken, lâzım fiillerden ism-i mef‘ûl yapılamaz. Ayrıca müte‘addî fiillere; *الْبَابُ أُغْلِقْتُهُ* - (Kapıyı kapattım.) örneğinde olduğu gibi mansup muttasıl zamir bitişebilirken lâzım fiillere bu zamir bitişemez.⁴⁴

Mutâva‘at anlamı ifade eden fiiller geçişlilik yönünden iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi; daima lâzım olan mutâvî‘ fiiller, ikincisi; müte‘addî olan mutâvî‘ fiiller. Mutâva‘at konusunun temel vezin olan “*انْفَعَلَ*” fiili daima lazımdır, hiçbir zaman mef‘ûlün bih almaz.⁴⁵ Mutâva‘at anlamı ifade eden diğer mezid bablar da çoğu zaman geçişsizdir. Ancak, *عَلَّمْتُهُ الْفِقْهَ فَتَعَلَّمَهُ* - (Ona fikhî öğrettim, o da onu öğrendi).⁴⁶ örneğinde olduğu gibi geçişli olan mutâvî‘ fiiller de vardır. Lâzım olan sülâsî mücerred bir fiil harf-i cerle geçişli olabilirken, lâzım olan mezîd mutâvî‘ fiil harf-i cerle geçişli olamaz. *جَلَسَ الطِّفْلُ عَلَى الْكُرْسِيِّ* - (Çocuk sandalyeye oturdu.) örneğinde olduğu gibi lâzım olan *جَلَسَ* - (oturdu) fiili “alâ” harfî ceri ile geçişli olabilirken, *كَسَرْتُ الْقَلَمَ* - (Kalemi kırdım o da kırıldı.) örneğinde lâzım olan *انْكَسَرَ* - (kırıldı) fiili harf-i cerle geçişli olamaz.

Mutâva‘at anlamı ifade eden fiiller lafız olarak ma‘lum, anlam olarak meçhuldürler. Örneğin; *كَسَرْتُ الْقَلَمَ فَانْكَسَرَ* - (Kalemi kırdım, o da kırıldı.) cümlesinde geçen ve mezîd olan *انْكَسَرَ* - (kırıldı) fiilinin yapısı ma‘lum, anlamı meçhuldür. Bu nedenle bu fiil “*انْكَسِرَ*” şeklinde kullanılmaz. “Kırıldı” anlamını ifade eden başka bir fiil daha vardır. O da sülâsî mücerred ve meçhul yapıda olan “*كُسِرَ*” fiilidir. Örnek: *سَقَطَ الْكَأْسُ عَلَى الْأَرْضِ وَكُسِرَ* - (Bardak yere düştü ve kırıldı.). Arapçada

42 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît* thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/390.

43 el-Bakara 2/60.

44 Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrahmân b. Abdillâh İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 1995), 1/483-484; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf* (Riyâd: Dâru'l-Kiyân, ts.), 87.

45 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib* 1/108.

46 A.mlf., *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 1/103.

hem “اِنْكَسَرَ” fiili hem de “كُسِرَ” fiili meçhul anlam ifade etmektedir. Anlamları aynı olan bu iki fiil arasında temel fark şudur: “اِنْكَسَرَ” fiili “كُسِرَ” fiilinin mutâva‘atını ifade eden malum yapıda mezîd bir fiildir. Örnek; كَسَرْتُ الْقَلَمَ فَانْكَسَرَ - (Kalemi kırdım, o da kırıldı.). “كُسِرَ” ise ma‘lum sülâsi mücerred olan “كُسِرَ” fiilinin meçhulüdür. Sibeveyhi *el-Kitâb* adlı eserinde “اِنْكَسَرَ” ile “كُسِرَ” fiillerinin aynı anlama geldiğini söyleyerek buna işaret etmiştir.⁴⁷ Mehdi el-Mahzûmî de *Fi'n-nahvi'l-'Arabî nakd ve tevcîh* adlı eserinde “فُعِلَ” ile “اِنْفَعَلَ” vezinleri arasında anlam farkı olmadığını ifade etmektedir.⁴⁸

Mutâva‘at Anlamı İfade Eden Mezîd Fiiller

1. “اِنْفَعَلَ” Babı: Lâzım (*geçişsiz*) olan bu vezin sadece mutâva‘at anlamı ifade eder.⁴⁹ Bu nedenle mutâva‘at konusunda temel kabul edilir. Zira diğer mezîd baplar mutâva‘at dışında başka anlamlar da ifade etmektedir. Etki meydana getiren somut anlamlı, hareket bildiren sülâsi geçişli fiillerin mutâva‘atı bu bapta gelmektedir.⁵⁰ Bu nedenle bilmek ve zannetmek gibi soyut anlam ifade eden fiillerin bu bapta mutâva‘atı olamaz.⁵¹ عَلَّمْتُهُ فَانْعَلِمَ - (Ona öğrettim, o da öğrendi.) şeklinde bir cümle doğru olmaz. Bu cümleyi ancak عَلَّمْتُهُ فَتَعَلَّمَ - (Ona öğrettim, o da öğrendi.) şeklinde kullanabiliriz. Zira “تَفَعَّلَ” babının mutâva‘atı “اِنْفَعَلَ” babında olmaktadır.⁵² Ancak bazı günümüz dilbilimcileri “infi‘âl” babına nakledilecek sülâsi bir fiilin hareket bildirmesi (‘ilâcî/uzvî) şartını kabul etmemektedirler. Örneğin Abdulkâdir el-Fâsî el-Fehrî *el-Mu‘cemu'l-'Arabî nemâzic tahlîliyye cedîde* adlı eserinde şöyle demektedir:⁵³ Mutâva‘at için sülâsi fiilin hareket bildirmesi şartı doğru değildir. Zira Arapçada “infi‘âl” babında gelen اِنجَلَى - (ortaya çıktı, gözüktü), اِنْتَبَقَ - (kaynaklandı, ortaya çıktı) ve اِنْبَهَرَ - (gözleri kamaştı, büyüldü) gibi hareket bildirmeyen soyut anlamlı fiiller vardır. Sibeveyhi de اِنْعَمَ - (üzüldü, kederlendi) fiilinin Araplar tarafından kullanıldığını söylemektedir.⁵⁴

Ayrıca “if‘âl” babının mutâva‘atı da “infi‘âl” babında gelmektedir. Örnek: اَزَّعَجْتُهُ فَانَزَّ عَجَجَ - (Onun canını sıktım, canı sıkıldı.).⁵⁵

Nahivciler sülâsi bir fiilin ilk harfi وَلْتَمَرَّ - (Uğrayalım.) cümlesinde toplanmış harflerden biri ile başlıyorsa bu fiilin “infi‘âl” babına giremeyeceğini söylemektedirler. Bu tür fiillerin

47 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/81.

48 Mehdi el-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-'Arabî nakd ve tevcîh* 48.

49 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib* 1/108.

50 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab* 1/175-176; İbnü'l-Hâcib, *Mecmû'atu'ş-şâfiye fi 'ilmeyi't-tasrif ve'l-hatt* 1/70; Muhyiddin Abdulhamîd, *Durûsu't-tasrif* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995), 76.

51 Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'* thk. Abdülâl Sâlim Mekram, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 6/27; Abbâs Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2/168.

52 İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârib* 2/597.

53 Abdulkâdir el-Fâsî el-Fehrî, *el-Mu‘cemu'l-'Arabî nemâzic tahlîliyye cedîde* (ed-Dâru'l-Beydâ, Dâru Tübkal li'n-Neşr, 1999), 102.

54 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/65.

55 İbn Manzûr, “صَجَّ”, *Lisânü'l-'Arab* 8/220.

mutâva‘atı “ifti‘âl” babında gelmektedir.⁵⁶ Esterâbâdî, konuyla ilgili şu örnekleri zikretmektedir: لَأْمَثُ الْجُرْحَ فَالْتَأَمْتُ - (Yarayı iyileştirdim o da iyileşti.). Cümlede geçen “الْتَأَمْتُ” yerine “الْتَأَمْتُ” kullanılamaz. Aynı şekilde رَمَى - (attı) fiili “infi‘âl” babında değil “ifti‘âl” babında kullanılır: رَمَيْتُ بِهِ فَارْتَمَى - (Onu attım o da atıldı.). Cümlede geçen “ارْتَمَى” yerine “الْتَمَى” denilemez. Yine, نَفَى - (sürgüne gönderdi, olumsuz yaptı) fiili “infi‘âl” babında değil “ifti‘âl” babında kullanılır: نَفَيْتُهُ فَانْتَفَى - (Onu sürgüne gönderdim, o da sürüldü.). Cümlede geçen “انْتَفَى” yerine “انْفَى” kullanılamaz. Bu fiillerin “infi‘âl” babında kullanılmamasının sebebi “infi‘âl” babının cezimli “nun” harfinin ortadan kalkmasını önlemektir. Zira bu harfler “infi‘âl” babının “nun”u ile idgam olmaktadır. Ancak, مَحَى - (sildi, yok etti) fiili iki şekilde de kullanılmaktadır: امْحَى وَ امْحَى - (silindi, yok oldu).⁵⁷ Asıl olan, ilk harfi “mim” ile başlayan fiillerin “infi‘âl” babında değil, “ifti‘âl” babında kullanılmalarıdır. مَنَعَ - (engel oldu) fiili, اِنْمَنَعَ - (çekindi, kaçında) şeklinde kullanılmaz. Doğrusu “امْتَنَعَ” şeklindedir. Yine, مَلَأَ - (doldurdu) fiili, اِئْمَلَأَ - (doldu) şeklinde kullanılmaz. Doğrusu “امْتَلَأَ” şeklindedir. Bununla birlikte Araplardan ilk harfi “mim” ile başlayıp “infi‘âl” babında kullanılan fiiller de iştilmiştir. Süveyd b. Ebî Kâhil el-Yeskürî’nin (öl. 60/679) aşağıdaki beytini buna örnek verebiliriz:⁵⁸

سَاكِنُ الْفَقْرِ أَخُو دَوِيَّةٍ   فَاِذَا مَا اَنْسَ الصَّوْتِ اِمَّصَعِ

*Çölde yaşayan elbet çölün kardeşidir
Bir ses duydu mu hemen uzaklaşır*

Beyitte geçen “امَّصَعِ” fiili “infi‘âl” babından mâzi fiildir. Fiilin aslı “انْمَصَعِ” şeklindedir.

“İnfi‘âl” babına giren sülâsi fiiller büyük oranda geçişlidir. Ancak az da olsa geçişsiz fiiller de “infi‘âl” babında kullanılabilir. Buna Yezîd b. el-Hakem es-Sekafî’nin (öl. Hicrî 105/723) aşağıdaki beytini örnek verebiliriz:⁵⁹

قَلَّمَ يُعُونِي رَبِّي فَكَيْفَ اصْطَحَابُنَا   وَرَأْسُكَ فِي الْأَعْوَى مِنَ الْغَيِّ مُنْعَوِي

*Rabbim saptırmadı beni nasıl dost olabiliriz ki senle
Senin başın sapıklığın en sapkınına gömülüyken böyle*

Beyitlerde geçen “مُنْعَوِي” kelimesi, “infi‘âl” babından olan “انْعَوَى” fiilinin ism-i fâilidir.

Bu fiilin sülâsisi olan “عَوَى” geçişsizdir. Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) bunu şiir zaruretiyle açıklarken⁶⁰, İbn Usfûr el-İşbîlî “انْعَوَى” fiilinin, “if‘âl” babından “أَعْوَى” fiilinin mutâva‘atı olduğunu söylemektedir.⁶¹ İlk harfi “yâ” olan sülâsi fiiller “infi‘âl” babından gelmez. “يَقْطُ - يَنْقَطُ - يَنْقَطُ” örneklerinde olduğu gibi başka baplardan gelir.

56 Şevki Dayf, *Teyysîrât luğaviyye* (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1990), 50.

57 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib* 1/109.

58 Ebû’l-Abbas Mufaddal b. Muhammed b. Ya‘la Mufaddal Dabbî, *el-Mufaddaliyyât* thk. Ahmed Muhammed Şâkir & Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire, Dâru’l-Me‘ârif, 1964), 197.

59 Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni’l-lebib* thk. Abdulazîz Rabâh; Ahmed Yûsuf Dakkâk, (Dumaşk: Dâru’l-Me‘mûn li’t-Türâs, 1978), 5/181.

60 İbn Cinnî, *el-Munsif li-kitâbi’l-Tasrif* 1/73.

61 İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mümti’ fi’l-tasrif* 1/192.

“İnfi‘âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ، وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحَفَّتْ...

(Gök yarıldığında ve rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında...) ⁶²

Ebü'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) âyette geçen “انْشَقَّتْ” fiilinin mutâva‘at anlamı ifade ettiğini söylemektedir. ⁶³

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ.

(Bunun üzerine Mûsâ'ya, “Asân ile denize vur!” diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu.) ⁶⁴

Ayette geçen “انْفَلَقَ” fiili mütâva‘at anlamı ifade etmektedir. ⁶⁵

فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا.

(Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın” dedi.) ⁶⁶

Ayette geçen “يَنْقُضُ” fiili “infi‘âl” babından mütâva‘at anlamı ifade eden muzârî fiildir. ⁶⁷

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا.

(Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “Asânı taşa vur!” demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fişkırmıştı.) ⁶⁸

Ayette geçen “انْفَجَرَتْ” fiili mütâva‘at anlamı ifade etmektedir. ⁶⁹

“İnfi‘âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine İmriü'l-Kays'ın (öl. 80/544) şu beytini örnek verebiliriz: ⁷⁰

قَلْبَ الدَّهْرِ غِنَاهُ فَانْقَلَبَ

وَأَقْنَىٰ بَيْنَا تَرَاهُ نَاعِمًا

Delikanlıyı bolluklar içerisinde görürken sen

Zaman zenginliğini çevirir altüst olur birden

Ebü Firâs Hemmâm b. Gâlib el-Ferezdak'ın (öl. 114/732) aşağıdaki beytinde geçen “الْمُنْجَالِ” kelimesi de mütâva‘at anlamı ifade etmektedir. ⁷¹

بِالْخَيْلِ تَحْتِ عَجَاجِهَا الْمُنْجَالِ

وَأَبِي الَّذِي وَرَدَ الْكَلَابَ مُسَوِّمًا

Babam ki Külâb savaşına katılmıştır

Nişâneli atıyla tozu dumana katmıştır

62 el-İnşikâk 84/1-2.

63 Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi 'l-tenzil ve 'uyûni 'l-ekâvil fi vücûhi 'l-te 'vil thk.* Âdil Ahmed Abdulmevcûd & Ali Muhammed Mu'avvad, (Riyâd: Mektebetü'l- Ubeykan, 1998), 6/341-342.

64 eş-Şu'arâ 26/63.

65 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, “فلق”, *Müfredâtu elfâzi 'l-Kur'ân thk.* Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 2009), 645.

66 el-Kehf 18/77.

67 Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru 'l-muhît* 6/143.

68 el-Bakara 2/60.

69 Fâzil Sâlih es-Sâmerrâî, *Me'âni 'n-nahv* 2/83.

70 Ebü Fazl İbrâhim, *Dîvânü İmrii 'l-Kays* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 295.

71 İbn Manzûr, “جون”, *Lisânü 'l-'Arab* 11/131.

Beyitte geçen “الْمُنْجَال” kelimesi “infi‘âl” babından ism-i fâildir. “انْجَالَ” fiili havaya kalktı anlamına gelmektedir. “العجاج” kelimesi toz demektir. Dolayısıyla; “العجاج المنْجَال” terkihi “havaya kalkmış, yukarı yükselmiş toz” demektir.

“İnfi‘âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine şu Arap atasözünü örnek verebiliriz:⁷²

سَيْرُ السَّوَانِي سَفَرٌ لَا يَنْقَطِعُ.

Dolap beygirinin⁷³ yürüyüşü bitmek bilmeyen bir yolculuktur.

Bu atasözü, dar bir çevrede hep aynı işi yapanlar için kullanılır.

2. “اِفْتَعَلَ” Babı: Bir kısım sülâsi geçişli fiilin mutâva‘atı bu bapta gelmektedir. Örnek: لَأَمْتُ الْجُرْحَ فَلِنَأَمْتُ - (Yarayı iyileştirdim, o da iyileşti).⁷⁴ Bu baba girecek sülâsi fiillerin, “infi‘âl” babında olduğu gibi etki meydana getiren somut anlamlı, hareket bildiren fiiller olması şartı yoktur. غَمَّ - (üzdü) fiili, اِعْتَمَّ - (üzüldü, kederlendi) şeklinde kullanılabilir.⁷⁵ Bu bab, اَشْعَلْتُ النَّارَ، اَشْعَلْتُ النَّارَ - (Ateşi yaktım, o da yandı.) örneğinde olduğu gibi “if‘âl” babının mütava‘atını da ifade eder.⁷⁶ اَحْرَقْتُهُ النَّارَ فَاحْتَرَقَ - (Ateş onu yaktı o da yandı).⁷⁷ Bu bab ayrıca “tef‘îl” babının mütava‘atını da ifade eder. Örnek: قَرَّبْتُهٗ فَاقْتَرَبَ - (Onu yaklaştırdım, o da yaklaştı.), سَوَّيْتُهٗ فَاسْتَوَى - (Onu düzleştirdim, o da düzleşti).⁷⁸

“İfti‘âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الصَّلَاةَ بِالْهَدْيِ فَمَا رِبْحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ.

(Doğruya karşılık sapıklığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.)⁷⁹

Ebü Hayyân el-Endelüsî, “اهْتَدَى” fiilinin ism-i fâili olan “المُهْتَدِي” kelimesinin mutâva‘at anlamı olduğunu söylemektedir: “هَدَيْتُهُ فَاهْتَدَى”.⁸⁰

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ....

(Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanurlarsa kesinlikle doğru yolu bulmuş olurlar; fakat eğer yüz çevirirlerse bilesin ki bir ayrılıkçılığın içindedirler.)⁸¹

Burhâneddin Ebü'l-Hasen el-Bikâ‘î (öl. 885/1480), âyette geçen “اهْتَدَى” fiilinin mutâva‘at anlamı ifade ettiğini söylemektedir.⁸²

72 Hayreddin Şemsi Paşa, *Mu‘cemü’l-emsâli’l-‘Arabiyye* (Riyad: Merkezü’l-Melik Faysal li’l-Buhûs ve’ d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 2002), 2/1338.

73 Bahçe, bostan vb. sulamak için kuyudan su çekmede kullanılan, aynı yerde dönüp durarak çarklı düzeneği işleten at, eşek veya katır.

74 Şevki Dayf, *Teyisrât luğaviyye* 30.

75 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/65.

76 es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’ fi şerhi Cem ‘i’l-cevâmi’* 6/26.

77 Ebü İbrâhim İshâk b. İbrâhim el-Fârâbî, *Divânü’l-‘edeb* thk. Ahmed Muhtâr Ömer & İbrâhim Enis, (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirün; Giza; eş-Şeriketü’l-Mısriyyetü’l-‘Âlemiyye, 2004), 465.

78 Abduh er-Râcihi, *et-Tatbiku’s-sarfî* 37.

79 el-Bakara 2/16.

80 Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît* 1/195.

81 el-Bakara 2/137.

82 Burhâneddin Ebü’l-Hasen İbrâhim Ömer el-Bikâ‘î, *Nazmu’l-dürer fi tenâsübi’l-‘âyât ve’s-süver* (Kahire. Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1984), 2/191.

... فَأَصَابَهَا إِغْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ.

(...bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin!)⁸³

Ayette geçen “اِحْتَرَقَ” fiili “اَحْرَقَ” fiilinin mutâva‘atıdır. Ebû Hayyân el-Endelüsî, âyetin “نَارٌ أَحْرَقَتْهَا فَاحْتَرَقَتْ” takdirinde olduğunu söylemektedir.⁸⁴

“İfti‘âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine Abdullah b. Ziba‘râ’nın (öl. 15/636) Müslüman olmadan önce nazmettiği şu beytini örnek verebiliriz:⁸⁵

فَقِيلْنَا لِنَصْفٍ مِنْ سَادَتِهِمْ وَ عَدَلْنَا مَيْلَ بَدْرِ فَاعْتَدَلْ

Onların ileri gelenlerinden adalete razı kaldık
Bedrin eğriliğini düzeltip verdiğimiz kadar aldık

İbnü’z-Ziba‘râ bu beyitte, Müslümanların Bedir savaşında öldürdüğü müşrik kadar kendilerinin de Uhud savaşında Müslüman öldürdüklerini ve böylece durumu eşitleyip sonuca razı olduklarını söylemektedir.

İmâm-ı Şâfiî’nin (öl. 204/820) şu beytinde de “ifti‘âl” babı mutâva‘at anlamında kullanılmıştır:⁸⁶

وَاحْتَرْنَا لِنَفْسِكَ حَظَّهَا وَاصْبِرْ فَإِنَّ الصَّبْرَ جَنَّةٌ

Nefsin için kısmetini seç ve sabret
Zira sabır bir kalkan oluverir elbet

Beyitte geçen اِحْتَرْنَا - (seç) kelimesi, “اِحْتَارَ” fiilinin emr-i hâzırıdır. “İfti‘âl” babı, “tef‘il” babının mütava‘atını da ifade etmektedir.⁸⁷ Örnek: حَيَّرْتُهُ فَأَخْتَارَ. - (Onu seçim hakkı tanıdım, oda seçti.)

“İfti‘âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine şu atasözünü örnek verebiliriz:⁸⁸

اِحْتَلَطَ الْحَابِلُ بِالْأَبْلِ. - (At izi it izine karıştı.)

2. 1. “اِفْتَعَلَ” Babının İfade Ettiği Diğer Anlamlar

2. 1. 1. Müşâreket (İşteşlik) Anlamı İfade Eder: اِحْتَمَلُوا بِمَعْنَى تَقَاتَلُوا - (savaştilar),⁸⁹ اِحْتَمَلُوا بِمَعْنَى تَعَاوَنُوا - (yardımlaştılar) örneklerinde olduğu gibi bir işi birlikte, karşılıklı yapmayı ifade eder. “İfti‘âl” babının müşâreket anlamında kullanıldığına Hucurât sûresinin 9. âyetini örnek verebiliriz:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا.

(Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin.)⁹¹

83 el-Bakara 2/266.

84 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* 2/327.

85 Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli 'ş-şu'arâ* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kahire: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/239.

86 Emîl Bedî' Ya'kûb, *Divânu'l-İmâm eş-Şâfi'î* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996), 138.

87 Abduh er-Râcihi, *et-Tatbîku 'ş-sarfi* 37.

88 Hayreddin Şemsi Paşa, *Mu'cemü'l-emsâli'l-'Arabiyye* 1/178.

89 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/69.

90 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-luga* thk. Muhammed İzzeddîn es-Sa'îdi, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1990), 335; el-Esterâbâdi, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib* 1/108.

91 el-Hucurât 49/9.

2. 1. 2. Manada Mübâlağa İfade Eder: كَسَبَ – (kazandı), اِكْتَسَبَ – (kazanmak için gayret etti, çalıştı),⁹² örneklerinde olduğu gibi fiilin anlamında mübâlağa ifade eder. “Buna, en-Nisâ sûresinin 32. âyetini örnek verebiliriz:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا.

(Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var; kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lutfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.)⁹³

2. 1. 3. Bir Şeyi Edinmeyi İfade Eder: اِخْتَبَرَ – (ekmek edindi), اِدْبَحَ – (kurbanlık edindi), اِشْتَوَى – (ızgara yapacak et edindi),⁹⁴ اِخْتَمَّ زَيْدٌ – (Zeyd yüzük edindi)⁹⁵ örneklerinde olduğu gibi bir şeyi edinmeyi, bir şeye sahip olmayı ifade eder. “İfti‘âl” babının edinmek anlamı ifade ettiğine şu atasözünü örnek verebiliriz: مَنْ اِشْتَرَى اِشْتَوَى – (Parayı veren düdüğü çalar.) Atasözünün açılımı şu şekildedir: مَنْ اِشْتَرَى لَحْمًا شَوَاهُ – (Eti satın alan, ızgarasını yapar.)⁹⁶

2. 1. 4. Sülâsi Mücerred Anlamında Kullanılır: سَبَّحَ – (okudu), اِقْرَأَ – (okudu) ve علا – (yükseldi, yüksek oldu), اِعْتَلَى (yükseldi, yüksek oldu) örneklerinde olduğu gibi bu babın bazen sülâsi mücerred anlamında da kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁷

2. 1. 5. Izhar (Gösterme, Beyan Etme) Anlamı İfade Eder: اِعْتَدَرَ بِمَعْنَى اَطْهَرَ الْعُذْرَ – (Özür beyan etti.), اِعْتَمَّ بِمَعْنَى اَطْهَرَ الْعِظْمَةَ – (Büyüklik gösterdi) örneklerinde olduğu gibi bir şeyi izhar etme, gösterme anlamı ifade eder.⁹⁸

3. “تَفَعَّلَ” Babı: Bu bab, فَطَعَّنَهُ فَتَقَطَّعَ – (Onu parçaladım o da parçalandı) örneğinde olduğu gibi “tef‘îl” babının mütâva‘atını ifade eder. Kahire Arap Dil Kurumu, “tef‘îl” babının mütâva‘atının “tefa‘ul” babından gelmesinin kıyâsi olduğu kararını almıştır.⁹⁹ Bu babtan gelen fiiller, نَبَّهْنُهُ, فَتَنَّبَيْتُهُ – (Onun dikkatini çektim, o da dikkatli oldu.) örneğinde olduğu gibi geçişsiz olabilecekleri gibi, عَلَّمْتُهُ الشَّيْءَ فَتَعَلَّمَهُ¹⁰⁰ – (Ona şeyi öğrettim, o da onu öğrendi.) örneğinde olduğu gibi geçişli de olabilir.¹⁰¹

92 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/74; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi ‘l-luga* 335; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/108.

93 en-Nisâ 4/32.

94 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/73; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi ‘l-luga* 335; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/108.

95 el-Hamlâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni ‘s-sarf* 81.

96 Hayreddin Şemsi Paşa, *Mu‘cemü ‘l-emsâli ‘l-‘Arabiyye* 3/2398.

97 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/74.

98 el-Hamlâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni ‘s-sarf* 81.

99 Şevki Dayf, *Teyisîrât luğaviyye* 51.

100 el-Hamlâvî, *Şeze ‘l-‘arf fi fenni ‘s-sarf* 82.

101 İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni ‘l-lebib ‘an kütübi ‘l-e‘ârîb* 2/597.

“Tefa‘ul” babı, ayrıca; *الْمَنَّةُ الْمَرَضُ فَتَأَلَّمَ*. - (Hastalık ona acı verdi, o da acı cecti.) örneğinde olduğu gibi “if‘âl” babının mutâva‘atını da ifade eder.¹⁰² Yine, *غَابِطُهُ فَتَغَيَّبَ*. - (Onu öfkelenirdi, o da öfkelenildi.) örneğinde olduğu gibi “mufâ‘ale” babının mutâva‘atını da ifade eder.¹⁰³

“Tefa‘ul” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

وَأذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ.

(Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur).¹⁰⁴

İbn Âşûr “تَعَجَّلَ” fiilinin mutâva‘at anlamı ifade ettiğini söylemektedir.¹⁰⁵ Ebü'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) de âyette geçen “تَعَجَّلَ” fiilinin “اسْتَعْجَلَ” fiiliyle aynı anlamda olduğunu, her iki fiilin de mutâva‘at anlamı ifade ettiğini söylemekte ve aşağıdaki beyti buna örnek vermektedir.¹⁰⁶

قَدْ يَذُرُّكَ الْمُنَائِي بِغَضِّ حَاجَاتِهِ وَفَدَّ يَكُونُ مَعَ الْمُسْتَعْجَلِ الرَّالِّ

Teenni ile hareket eden giderir bazı ihtiyaçlarını

Aceleyle hareket edenin ise eksik olmaz hataları

أَوْلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَّبِعِيًّا ضَلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ.

(Allah'ın yarattığı nesnelere görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır).¹⁰⁷

Ebü Hayyân el-Endelüsî, âyette geçen “يَتَّبِعِيًّا” fiilinin mutâva‘at anlamı ifade ettiğini söylemektedir.¹⁰⁸

يَوْمَ تَنْسَقُّ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ.

(Yerküre kendilerinden ayrılmış paramparça olduğu gün göz açıp kapayıncaya kadar (o seslenene yöneleceklerdir); bu bizim için çok kolay bir toplamdır).¹⁰⁹

el-Bikâ‘î, âyette geçen “تَنْسَقُّ” fiilinin mutâva‘at anlamı olduğunu, fiilin ifade ettiği eylemin (çatlama/yarılma) çok hızlı ve kolay meydana geleceğini belirtmek için fiilden “te” harfinin hafzedildiğini söylemektedir. Fiilin aslı “تَنْسَقُّ” şeklindedir.¹¹⁰

“Tefa‘ul” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine Hâtim et-Tâî'nin (öl. 577) şu beytini örnek verebiliriz:¹¹¹

وَعَوْرَاءٌ أَعْرَضَتْ عَنْهَا فَلَمْ تَصِرْ وَذِي أَوْدٍ قَوْمُهُ فَتَقَوَّوْا

102 Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebidî, “وصم”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* thk. Mustafa Hicâzî, (Kuveyt: Matba'atu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1965), 34/518; Ahmed Şevkî, *eş-Şevkiyyât* (Beyrut: Dâru'l-'Avde, 1988), 1/193.

103 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhi'l-'Arabîyye* thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1990), 6/1176.

104 el-Bakara 2/203.

105 Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru'l-tahrîr ve'l-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr, 1984), 2/263.

106 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* 1/414.

107 en-Nahl 16/48.

108 Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît* 5/480.

109 Kâf 50/44.

110 el-Bikâ‘î, *Nazmu'd-dürer fi tenâsübi'l-âyat ve's-süver* 18/442.

111 Adil Süleyman Cemâl, *Dîvânü'si ri Hâtim et-Tâî ve Ahbâruhu* (Abu Dabi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2011), 206

Nice çirkin sözü bıraktım bana zarar vermedi

Nice eğri olanı düzelttim de hemen düzelterdi

“Tefa‘ul” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine el-Ferezdak’ın şu beytini de örnek verebiliriz:¹¹²

لَعَمْرِي لَقَدْ جَلَىٰ هُرَيْمٌ بِسَيِّفِهِ وَجُوهَا عَلَتْهَا غَبْرَةٌ فَتَجَلَّتْ

Yemin olsun Hüreyim ortaya çıkardı kılıcıyla

Üstü toz kaplanmış yüzleri ve çıktılar ortaya

Ferezdak, beytin ikinci şatırında Abese suresinin 40. âyetinden iktibasta bulunmuştur.

وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبْرَةٌ.¹¹³ (Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüştür.)

“Tefa‘ul” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine şu atasözünü örnek verebiliriz:¹¹⁴

شَيْرٌ فَتَشِيرَ. – Büyüksün dendi, kendini büyük belledi.

3. 1. “تَعَلَّلٌ” Babının İfade Ettiği Diğer Anlamlar

3. 1. 1. Tekellüf (Bir Şeyi Zoraki Yapma) Anlamı İfade Eder: Bu bab; شَجَعَ - (cesur oldu) - شَجَّعَ (cesur olmaya çalıştı, cesaret tasladı), صَبَرَ (sabretti) - تَصَبَّرَ (sabretmeye çalıştı) örneklerinde olduğu gibi tekellüf (bir şeyi zoraki yapmaya çalışmak ve itina göstermek) anlamı da ifade etmektedir.¹¹⁵ “Tefa‘ul” babının tekellüf anlamında kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ.

(Allah, “Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!” buyurdu.)¹¹⁶

“Tefa‘ul” babının tekellüf anlamı ifade ettiğine Hâtim et-Tâi’ nin şu beytini örnek verebiliriz:¹¹⁷

تَحَلَّمٌ عَنِ الْأَدْنِيِّينَ وَاسْتَنْبَقَ وَدَهُمُ وَلَنْ تَسْتَطِيعَ الْجَلْمَ حَتَّىٰ تَحَلَّمَ

Sabretmeye çalış akrabaya, dostluklarını koru

Sabretmeye çalışmadıkça bulamazsın sen onu

Beytin sonunda geçen “تَحَلَّمَ” fiili aslında “تَحَلَّمَ” idi.

“Tefa‘ul” babının tekellüf anlamı ifade ettiğine şu atasözünü örnek verebiliriz:¹¹⁸

إِذَا تَرَضَّيْتُ أَخَاكَ فَلَا أَخَا لَكَ. - Kardeşini zoraki razı ediyorsan, kardeşin yok demektir.

3. 1. 2. Bir Şeyi Tetricen (Azar Azar, Aşamalı) Elde Etmeyi İfade Eder: (يُدْرَعُ - (yudum yudum içti), نَقَمَهُ - (yavaş yavaş anladi), تَعَلَّمَ - (azar azar öğrendi), تَحَفَّظَ - (azar azar ezberledi) örneklerinde olduğu gibi bir şeyi tetricen, aşama aşama elde etmeyi ifade eder.¹¹⁹ Tefa‘ul” babının tetricen anlamında kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

112 İliyyâ el-Hâvî, Şerhu divâni'l-Ferezdak (Beirut; Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî; Mektebetü'l-Medrese, 1983), 1/186.

113 Abese 80/40.

114 Hayreddin Şemsi Paşa, Mu‘cemü'l-emsâli'l-'Arabiyye 2/1354.

115 Sibeveyhi, el-Kitâb 4/71; Ebû Hayyân el-Endelüsî, İrtisâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab 1/172; el-Esterâbâdi, Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib 1/104.

116 el-A'râf 7/13.

117 Sibeveyhi, el-Kitâb 4/71; ez-Zemahşerî, el-Mufasssal fi 'ilmi'l-luga 333.

118 Hayreddin Şemsi Paşa, Mu‘cemü'l-emsâli'l-'Arabiyye 1/218.

119 Sibeveyhi, el-Kitâb 4/71; el-Esterâbâdi, Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib 1/104; ez-Zemahşerî, el-Mufasssal fi 'ilmi'l-luga 333. el-Hamlâvî, Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf 82.

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ، يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسَبِّغُهُ.

(Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir.)¹²⁰

3. 1. 3. Bir Şeyi Edinmeyi İfade Eder: Bu bab; تَوَسَّدَ التُّرَابَ – (toprağı yastık edindi), تَبَيَّنَى – (evlat edindi, benimsedi), تَدَيَّرَ الْمَكَانَ – (bir yeri yurt edindi) örneklerinde olduğu gibi bir şeyi edinmek anlamında da kullanılmaktadır.¹²¹

3. 1. 4. Bir Şeye Sahip Olmayı İfade Eder: تَاهَلَ أَيُّ صَارَ ذَا أَهْلٍ – (aile sahibi oldu, evlendi), تَأَسَّفَ أَيُّ صَارَ ذَا أَكْلٍ – (üzüldü, üzüntü sahibi oldu), تَأَكَّلَ أَيُّ صَارَ ذَا أَكْلٍ – (yiyecek sahibi oldu) örneklerinde olduğu gibi bir şeye sahip olmak anlamında da kullanılır.¹²²

3. 1. 5. Talebi İfade Eder: Bu bab; تَعَجَّلَ (acele etti, çabuk olmak istedi), تَدَبَّهَ – (dikkat etti, dikkatli olmak istedi) örneklerinde olduğu gibi talep ve istek anlamı da ifade etmektedir.¹²³

3. 1. 6. Bir şeyden Kaçınmayı, Uzak Durmayı İfade Eder: تَنَجَّبَ الْإِثْمَ – (günahtan kaçındı), تَهَجَّدَ بِمَعْنَى تَجَنَّبَ الْهُجُودَ – (uykudan kaçındı, uyumadı) örneklerinde olduğu gibi bir şeyden uzakdurmayı, kaçınmayı ifade eder.¹²⁴

3. 1. 7. İtikad (Bir Şeye İnanma) Anlamı İfade Eder: تَعَظَّمْتُ أَيُّ اعْتَقَدْتُ فِيهِ أَنَّهُ عَظِيمٌ – (büyük olduğuna inandım) örneğinde olduğu gibi bir şeye inanmak anlamında da kullanılır.¹²⁵

4. “تَفَاعَلٌ” Babı: Bu bab, “fâ‘ale” babının mütâva‘atını ifade eder. Bu şekilde mütâva‘at anlamı kazanan fiil, بَاعَدْتُهُ فَتَبَاعَدَ - (Onu uzaklaştırdım o da uzaklaştı.) örneğinde olduğu gibi geçişsiz olabileceği gibi, ¹²⁶ تَأَوَّلْتُهُ شَيْئًا فَتَأَوَّلَهُ - (Ona bir şey verdim o da onu aldı.) örneğinde olduğu gibi geçişli de olabilir.¹²⁷ Yine, كَشَفْتُ الشَّيْءَ فَتَكَاشَفَ - (Bir şeyi açığa çıkardım o da açığa çıktı.) örneğinde olduğu gibi sülâsi mücerred olan “fa‘ale” fiilinin mütâva‘atını da ifade eder.¹²⁸

“Tefâ‘ul” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine aşağıdaki âyeti örnek verebiliriz:

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ، يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ.

(Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin

120 İbrahim 14/16-17.

121 ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi ‘l-luga* 333; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/104.

122 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/107.

123 ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi ‘l-luga* 333.

124 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/104; ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi ‘l-luga* 333.

125 A.mlf., *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/106.

126 A.mlf., *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/99.

127 Sibeveyhi, *el-Kitâb* 4/66.

128 Ali b. Osman el-Akşehrî, *Telhîsu ‘l-esâs fi ‘l-tasrîf* thk. Muhammed Ali el-Mâlih, (Beyrut: Dâru ‘l-Kütübi ‘l-İlmiyye, 1971), 165.

(kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenmeye çalışır.)¹²⁹

İmâm-i Şâfiî'nin şu beytinde de “tefâ‘ul” babı mutâva‘at anlamında kullanılmıştır:¹³⁰

أَطْهَرَ الذَّمَّ أَوْ تَنَاوَلَ عِرْضًا   لَسْتُ مِمَّنْ إِذَا جَفَّاهُ أَخُوهُ

Değilim ben kardeşi kendine davrandığında kaba

Kötü söz edenlerden veya sataşanlardan namusa

Beyitte geçen “تَنَاوَلَ” fiili, “تَنَاوَلَ” fiilinin mutâva‘atıdır.

“Tefâ‘ul” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine şu atasözünü örnek verebiliriz:¹³¹

تَنَاسَ مَسَاوِيَّ الإِخْوَانِ يَدُمُ لَكَ وَدُهُمْ.

Kardeşlerinin kötülüklerini unutmaya çalış ki sana olan dostlukları devam etsin.

4. 1. “تَفَاعُلٌ” Babının İfade Ettiği Diğer Anlamlar

4. 1. 1. Müşâreket (İşteşlik) Anlamı İfade Eder: تَصَارَبُوا – (dövüştüler)¹³², تَشَارَكُوا – (ortak oldular, paylaştılar)¹³³ örneklerinde olduğu gibi bir işi karşılıklı, ortaklaşa yapmayı ifade eder.

“Tefâ‘ul” babının müşâreket (işteşlik) anlamı ifade ettiğine şu âyeti örnek verebiliriz:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ

(İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın).¹³⁴

“Tefâ‘ul” babının müşâreket anlamı ifade ettiğine İmriü'l-Kays'ın şu beytini örnek verebiliriz:¹³⁵

هَصْرْتُ بَعْضِنِ ذِي سَمَارِيحٍ مِّيَالٍ   فَلَمَّا تَنَازَ عَنَا الْحَدِيثُ وَأَسْمَحْتُ

Karşılıklı uzun uzadıya konuşup bana olur deyince

Çekiverdim kendime bir dalı hem eğimli hem ince

Şair sevgilisini ince ve eğimli bir dala benzetmektedir.

4. 1. 2. Kendisinde Olmayanı Bir Şeyi Var Gibi Göstermeyi İfade Eder:

تَجَاهَلَ – (bilmezden geldi),¹³⁶ تَغَافَلَ – (gafil göründü, bilmezden geldi)¹³⁷ örneklerinde olduğu gibi kişinin kendisinde olmayanı bir şeyi var gibi göstermesini ifade etmektedir.

4. 1. 3. Sülâsi Mücerred Anlamı İfade Eder: ez-Zemahşerî, جَارٌ – (aştı, geçti), تَجَاوَزَ – (aştı, geçti) örneğinde olduğu gibi bu babın bazen sülâsi mücerred anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.¹³⁸

129 en-Nahl 16/58-59.

130 Emîl *Bedî‘* Ya‘kûb, *Dîvânu ‘l-İmâm eş-Şâfi‘î* 92.

131 Hayreddin Şemsi Paşa, *Mu‘cemü ‘l-emsâli ‘l-‘Arabiyye* 1/884.

132 ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘ilmi ‘l-luga* 333.

133 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/99.

134 el-Mâide 5/2.

135 Abdurrahmân el-Mustâvî, *Dîvânu İmrii ‘l-Kays*, (Beyrut: Dâru ‘l-Ma‘rife, 2004), 137; Muhyiddin Abdulhamîd, *Durûsu ‘l-tasrif* 79.

136 ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘ilmi ‘l-luga* 334.

137 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni ‘l-Hâcib* 1/102.

138 ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘ilmi ‘l-luga* 334.

4. 1. 4. Fiilin Tedrîcen Meydana Geldiğini İfade Eder: تَزَايَدَ الْبَيْلِ – (Nil nehri yavaş yavaş yükseldi.), تَوَارَدَتِ الْإِبِلُ – (Develer yavaş yavaş geldi.) örneklerinde olduğu gibi fiilin tedrici olarak meydana geldiğini ifade eder.¹³⁹

5. “اِسْتَفْعَلَ” Babı: Bu bab; أَرَاكَ فَاسْتَرَّاحَ - (Onu dinlendirdi, o da dinlendi.) ve اِبْتَسْرُهُ فَاسْتَبْسَرَ - (Ona müjdeyi verdim, o da sevindi/müjdeyi aldı.) örneklerinde olduğu gibi “if’âl” babının mütava‘atını ifade eder.¹⁴⁰ İkinci örnekte yer alan “اِسْتَبْسَرَ” fiilinin, “tef’îl” babından “بَسَّرَ” fiilinin mutâva‘atı olarak kullanılması daha yaygındır. Örnek: بَسَّرْتُهُ فَاسْتَبْسَرَ - (Ona müjdeyi verdim o da sevindi.)¹⁴¹ Ayrıca; قَوْمَهُ فَاسْتَقَامَ - (Onu düzeltti o da düzeldi.) örneklerinde olduğu gibi “tef’îl” babının mütava‘atını ifade eder.¹⁴²

“İstif’âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
(Allah’ın kendilerine fazlından verdiği şeylere sevinerek, arkalarından yetişemeyenlere, kendilerine bir korku olmadığını ve mahzun da olmayacaklarını müjdelemek isterler.)¹⁴³

وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِنِعْمَتِ اللَّهِ الَّذِي بَاتِعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.
(Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.)¹⁴⁴

“İstif’âl” babının mutâva‘at anlamı ifade ettiğine İmâm-ı Şâfiî’nin şu beytini örnek verebiliriz:¹⁴⁵

يُفِيدُكَ مَا اسْتَفَادَ بِأَلَامَتَيْنِ   مِنْ النُّكْتِ اللَّطِيفَةِ وَالنَّوَادِرِ

Faydalandığı sana fayda verir başa kakmadan

Öğrendiği zarif nüktelerden ve hoş fıkralardan

5. 1. “اِسْتَفْعَلَ” Babının İfade Ettiği Diğer Anlamlar

5. 1. 1. Talep (İsteme) Anlamı İfade Eder: اِسْتَعْجَلَهُ – (Acele etmesini istedi.)¹⁴⁶ اِسْتَكْتَبَهُ – (Yazmasını istedi.)¹⁴⁷ örneklerinde olduğu gibi talep etmek, istemek anlamı ifade eder. “İstif’âl” babının talep anlamı ifade ettiğine şu âyeti örnek verebiliriz:

أَقَلَّ يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

(Hâlâ Allah’a tövbe edip O’nun bağışlamasını dilemeyecekler mi?)¹⁴⁸

139 el-Hamlâvî, *Şeze’l-‘arf fi fenni’s-sarf* 83.

140 Muhammed Muslihuddîn Mustafa el-Kocevî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde ‘alâ Tefsîri’l-Kâdi el-Beydâvî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 2/212.

141 İbn Manzûr, “بشر”, *Lisânü’l-‘Arab* 4/61.

142 Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, “عدل”, *Muhtârü’s-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986), 176.

143 Âl-i İmrân 3/169.

144 et-Tevbe 9/111.

145 Emîl Bedî’ Ya’kûb, *Divânü’l-İmâm eş-Şâfi’î* 74.

146 ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi’l-luga* 336.

147 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib* 1/110.

148 el-Mâide 5/74.

5. 1. 2. Tehavvül (Dönüşüm) Anlamı İfade Eder: اسْتَحْجَرَ الطَّيْنُ - (Çamur taşlaştı),¹⁴⁹ اسْتَحْصَنَ الْمُهْرُ – (Tay, at oldu.) örneğinde olduğu gibi bir halden başka bir hale dönüşmeyi, geçmeyi ifade eder.¹⁵⁰ “İstif‘âl” babının tehavvül (*dönüşme*) anlamında kullanıldığına şu atasözünü örnek verebiliriz: إِنَّ الْبُعَاثَ بِأَرْضِنَا يَسْتَنْسِرُ – Av olan güçsüz kuş bizim yurdumuzda kartal kesilir.¹⁵¹ Bu atasözü; güçsüz insanlar bizim adaletimiz ve desteğimizle güçlü olurlar anlamında kullanılmaktadır.

5. 1. 3. İtikad (İnanma) Anlamı İfade Eder: اسْتَكْرَمْتُهُ أَيِ اعْتَقَدْتُ فِيهِ الْكَرَمَ – (Onun cömert olduğuna inandım.),¹⁵² اسْتَحْسَنْتُ كَذَا أَيِ اعْتَقَدْتُ حُسْنَهُ¹⁵³ (Onu güzel buldum, güzel olduğuna inandım)¹⁵³ örneklerinde olduğu gibi bir şeye inanmak, öyle olduğunu düşünmek anlamı ifade eder.

5. 1. 4. Vicdânı (Mef‘ûlü Bir Sıfat Üzere Bulmak) İfade Eder: اسْتَكْرَمْتُ زَيْدًا – (Zeydi cömert buldum.) örneğinde olduğu gibi mef‘ûlü bir sıfat üzere bulmayı ifade eder.¹⁵⁴

5. 1. 5. İhtisar (Bir Cümleyi Kısaca Söylemek) Anlamı İfade Eder: اسْتَرْجَعَ أَيِ قَالَ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ – (“Biz Allah’tan geldik ve ancak O’na döneceğiz” dedi.) örneğinde olduğu gibi bir cümleyi kısaca söylemeyi ifade eder.¹⁵⁵

5. 1. 6. Sülâsi Mücerred Anlamı İfade Eder: فَرَّ – (yerleşti, oturdu), اسْتَقَرَّ – (yerleşti, oturdu) örneğinde olduğu gibi bazen sülâsi mücerred anlamında kullanılır.¹⁵⁶

Sonuç

Mutâva‘at konusunun iki temel terimi vardır. Bunlar; “المطَّوِّعُ” ve “المطَّوِّعُ” terimleridir. Mutâva‘at anlamı taşıyan mezid fiile “etkiye boyun eğen/etkiyi kabul eden” anlamında “المطَّوِّعُ”, mutâva‘at fiiline etki eden sülâsi fiile ise “etkisi kabul edilen” anlamında “المطَّوِّعُ” denilmektedir. كَسَرْتُ الرَّجَاجَ فَانْكَسَرَ. - Camı kırdım o da kırıldı.” cümlesinde yer alan “انْكَسَرَ” fiili “كَسَرَ”, “المطَّوِّعُ” ise “المطَّوِّعُ” fiildir.

Nahivciler mutâva‘at üslubuna eserlerinde yer vermişler, şartlarını ve kullanım özelliklerini âyet ve şiirden örnekler eşliğinde açıklamışlardır. Mutâva‘at konusunu ilk ele alan nahivci Sîbeveyhi olmuştur. Daha sonraki nahivciler onun izinden gitmişlerdir. Radyyyüddîn el-Esterâbâdî ve İbn Hişâm el-Ensârî gibi sonraki dönem nahivcilerinin mutâva‘at tanımları daha açık ve net, konuyu ele almaları daha sistematik olmuştur.

149 ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘ilmi’l-luga* 336; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib* 1/110.

150 el-Hamlâvî, *Şeze’l-‘arf fî fenni’s-sarf* 83.

151 Hayreddin Şemsi Paşa, *Mu‘cemü’l-emsâli’l-‘Arabiyye* 1/568.

152 el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib* 1/111.

153 el-Hamlâvî, *Şeze’l-‘arf fî fenni’s-sarf* 84.

154 A.mlf., *Şeze’l-‘arf fî fenni’s-sarf* 84.

155 A.mlf., *Şeze’l-‘arf fî fenni’s-sarf* 84.

156 ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘ilmi’l-luga* 336; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib* 1/110.

“الْفَعْلُ” fiili, mutâva‘at konusunda temel vezin kabul edilmektedir. Diğer mezîd baplar mutâva‘at dışında başka anlamlar da ifade ederken, “الْفَعْلُ” fiili sadece dönüşlülük ifade eder. Bu yüzden hiçbir zaman mef‘ûlün bih almayan geçişsiz bir fiildir.

Hangi sülâsi fiilin hangi mezîd bapta kullanılacağı kıyâsi değil semâ‘îdir. Bu konuda Arapların kullandıkları esas alınır. Arapçanın hemen her konusunda olduğu gibi mutâva‘at anlamlı fiiller konusunda da şaz (*kural dışı*) kullanımlar vardır. Bunların hangileri olduğu sözlükler vasıtasıyla öğrenilir.

Mütâva‘at anlamı ifade eden mezîd ma‘lûm fiiller ile sülâsi meçhul fiiller aynı anlamı ifade etmektedir. “اِنْتَسَرَ الرَّجَاُجُ. - Cam kırıldı.” cümlesi ile “كَبِرَ الرَّجَاُجُ. - Cam kırıldı.” cümlesi aynı anlamlıdır. Birinci cümlede mütâva‘at anlamı ifade eden ma‘lûm mezîd fiil vardır, ikinci cümlede sülâsi meçhul fiil vardır. Birinci cümlede özne fâil iken ikinci cümlede özne nâib-i fâildir.

“İnfî‘âl” babı dışında mütâva‘at anlamı ifade eden mezîd fiillerin ifade ettikleri başka anlamlar da vardır. Bunların neler olduğu sözlük yardımıyla öğrenilir.

Sülâsi mücerred fiiller gibi mutâva‘at anlamı ifade eden mezîd fiiller de hem dini metinlerde hem de Câhiliye dönemi Arap şiiri ve atasözlerinde yaygın olarak kullanılmıştır.

Kaynakça/Reference

- Abdulhamîd, Muhyiddîn. *Durûsu ‘l-tasrif*. Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 1995.
- Akşehrî, Ali b. Osman el-. *Telhîsu ‘l-esâs fi ‘l-tasrif*. thk. Muhammed Ali el-Mâlih. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1971.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer el-. *Şerhu ebyâti muğni ‘l-lebib*. thk. Abdulazîz Rabâh; Ahmed Yûsuf Dakkâk. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me‘mûn li't-Türâs, 1978.
- Bikâ‘î, Burhâneddin Ebu'l-Hasen İbrâhîm Ömer el-. *Nazmu ‘d-dürer fi tenâsübi ‘l-âyât ve ‘s-süver*. 22 Cilt. Kahire. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984.
- Cemâl, Adil Süleyman. *Dîvânü şî‘ri Hâtim et-Tâi ve Ahbâruhu*. Abu Dabi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2011.
- Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-. *Mâ câe ‘alâ fa ‘altü ve ef ‘altü bi ma ‘nen vâhid*. thk. Mâcîd ez-Zehebî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-. *es-Sihâh tâcu ‘l-luga ve sihâhu ‘l-‘Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm el-. *Tabakâtu fuhûli ‘ş-şu‘arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Medenî, ts.
- Cürçânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Mu‘cemu ‘l-ta‘rifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Miñşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- Dabbî, Ebû'l-Abbas Mufaddal b. Muhammed b. Ya‘la Mufaddal. *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir & Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire, Dâru'l-Me‘ârif, 1964.
- Dayf, Şevkî. *Teysirât luğaviyye*. Kahire: Dâru'l-Me‘ârif, 1990.
- Dervîş, Abdullah. *Dirâsât fi ‘ilmi ‘s-sarf*. Mekketü'l-Mükerrreme: Mektebetü't-Tâlîbi'l-Câmi‘î, 1987.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru ‘l-Muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1993.

- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Mübdî' fi't-tasrîf*. thk. Abdulhamîd es-Seyyid Taleb. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-'Urûbe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1982.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *İrtisâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*. thk. Receb Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.
- Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *Tezkiretü'n-nuhât*. thk. Afif Abdurrahmân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. Hasen el-. *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûrülhüseyn & Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Fârâbî, Ebü İbrâhim İshâk b. İbrâhim el-. *Dîvânü'l-'edeb*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer & İbrâhim Enîs. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşîrîn; Giza; eş-Şeriketü'l-Mısıriyyetü'l-'Âlemiyye, 2004.
- Fehrî, Abdulkâdir el-Fâsî el-. *el-Mu'cemu'l-'Arabî nemâzic tahlîliyye cedîde*. ed-Dâru'l-Beydâ, Dâru Tûbkâl li'n-Neşr, 1999.
- Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*. Riyad: Dâru'l-Kiyân, ts.
- Hasen, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Hâvî, İliyyâ el-. *Şerhu divânî'l-Ferezdak*. Beyrut; Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî; Mektebetü'l-Medrese, 1983.
- İbn Akîl, Ebü Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*: 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî, *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Munsif li-kitâbi't-tasrîf*. thk. İbrahim Mustafa & Abdullah Emîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm, 1954.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî. *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârib*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mekram. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1996.
- İbn Usfûr, Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-İşbilî. *el-Mümti' fi't-tasrîf*. thk. Fahrüddin Kabâve. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1987.
- İbnü'l-Hâcib, Ebü Amr Cemalüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Mecmû'atu's-şâfiyye fi'ilmeyi't-tasrîf ve'l-hatt*. thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1971.
- İbrâhim, Ebü Fazl. *Dîvânü İmrii'l-Kays*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990.
- İkbâl, Ahmed eş-Şarkâvî, *Mu'cemu'l-me'âcim*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- İsâmüddîn, İsmâil b. Muhammed el-Hanefî. *Hâşiyetü'l-Konevî 'alâ tefsîri'l-İmâmi'l-Beydâvî* thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.
- Kocevî, Muhammed Muslihüddîn Mustafa el-. *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- Kur'an Yolu*. Erişim 17 Şubat 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mahzûmî, Mehdî el-. *Fi'n-nahvi'l-'Arabî kavâ'id ve tatbîk*. Kahire: Mektebetu Mustafa Bâbi'l-Halebî, 1966.

- Mahzûmî, Mehdî el-. *Fi'n-nahvi'l-'Arabî nakd ve tevcîh*. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1986.
- Mustâvî, Abdurrahmân el-. *Dîvânu İmrii'l-Kays*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1993.
- Râcihi, Abduh er-. *et-Tatbiku's-sarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1973.
- Rağîb İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an* thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 2009.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986.
- Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih es-. *Me'âni'n-nahv*. 4 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000.
- Sarakustî, Ebû Osman Sa'îd b. Muhammed el-Me'âfirî es-. *Kitâbu'l-ef'âl*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref & Muhammed Mehdî Allâm. 4 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, 1975.
- Sîbeveyhi, 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-. *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî; Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2008.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevami'*. thk. Abdulâl Sâlim Mekram. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Şemsi Paşa, Hayreddin. *Mu'cemü'l-emsâli'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2002.
- Şevkî, Ahmed. *eş-Şevkiyyât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Avde, 1988.
- Talu, Mehmet. *Sarf ilmi*. İstanbul: Tereke Yayınevi, 2003.
- Udayme, Muhammed Abdulhâlik. *el-Muğni fî tasrifi'l-ef'âl*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1999.
- Ya'kûb, Emîl Bedî'. *Dîvânu'l-İmâm eş-Şâfi'i*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1996.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-. *Tacü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-. *Kitâbu fa'altü ve ef'altü*. thk. Mâcid Hasen ez-Zehebî. Dimaşk: eş-Şeriketü'l-Müttehide li't-Tevzî', 1984.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd & Ali Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykan, 1998.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-. *el-Mufassal fî 'ilmi'l-luga*. thk. Muhammed İzzeddîn es-Sa'îdî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1990.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1984.

